

دانشگاه پیام نور

دانشگاه پیام نور

دانشکده: الهیات و علوم اسلامی

گروه: علوم قرآن و حدیث

بررسی ادله موافقان و مخالفان مسأله رجعت

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته: علوم قرآن و حدیث

دانشجو:

فرگس نوربخش

استاد راهنما:

دکتر مهدی جلالی

استاد مشاور:

دکتر محمد جواد سعدی

آذرماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به پیشگاه مقدس عزیزی که ثانیه‌ها برای ظهورش درد می‌کشند.
«إِيهَا الْعَزِيزَ مَسْنًا وَأَهْلَنَا الضُّرَّ وَجُنَّا بِيضَاعَهُ مُزْجَاهَ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي
الْمُتَصَدِّقِينَ»

ای عزیز!

دردی جانکاه بر ما و کسان ما فرو ریخته و اینک با بضاعتی اندک به سویت آمده‌ایم.

در این مجال لازم است از استادان علم و معرفت که در دوران تحصیل و سایر عرصه‌های زندگی،
برایم الگو و نمونه بوده‌اند به ویژه استادگرامی، دکتر مهدی جلالی و استاد محترم دکتر محمد جواد
سعدی، سپاس‌گزاری نمایم. به پاس صبوری‌ها و مساعدت‌هایشان در گردآوری این نوشتار.
نوشته حاضر مانند هر نگاشته بشری، محاسن و معایبی دارد. هم چنان که در محاسن آن، سهیم بودن
دیگران به ویژه اساتیدم، حقیقتی روشن است، ضعف‌ها و کاستی‌های آن ناشی از توشه اندک علمی
این جانب می‌باشد که در کمال ادب و تواضع پذیرا هستم.

چکیده

از جمله مسائل مهم و قابل تأملی که در عصر ظهور به وقوع می‌پیوندد، مسأله رجعت است.
رجعت به معنای حیات مجدد گروهی از مومنان راستین و عدّه‌ای از کافران محض، به دنیا است تا مومنان
به درک حکومت عدل الهی نائل گشته و کافران به سزای پاره‌ای از اعمال خود برسند.

این اعتقاد مسأله‌ای نو ظهور و جدید نبوده، در آیین‌ها و ادیان دیگر نیز به چشم می‌خورد. بازگشت
شخصیت‌های مهم تاریخ که دارای ایمان و یا کفر خالص بوده‌اند، رجعت را به مسأله مهمی مبدل ساخته که
پیوسته مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

از سوی دیگر، از آنجا که مسأله رجعت از آن دسته مطالبی است که عقول عادی، از درک آن عاجزند، در
بسیاری مواقع سبب ایجاد شبهه و تردید گردیده است تا آنجا که برخی آن را به طور کل انکار کرده و برخی
به تأویل و توجیه این اصل پرداخته‌اند.

شیعیان به عنوان اصلی‌ترین موافقان این اعتقاد با نظر به آیات قرآن کریم و روایات معصومین و دلایل عقلی، بر وقوع رجعت تاکید کرده‌اند و وقوع آن را قطعی می‌دانند این درحالی است که اکثریت اهل سنت، اعتقاد به رجعت را انکار کرده‌اند و آن را از باورهای اعراب جاهلی و خرافات یهود دانسته‌اند همچنین مسأله رجعت با آفات و آسیب‌های گوناگونی مواجه بوده که اصلی‌ترین آن غلات و اندیشه‌ها و تفکرات منحرف ایشان بوده است.

در این پژوهش سعی بر آن بوده که تصویر علمی و واقع بینانه از یک مسأله مورد اختلاف در میان امت اسلامی ارائه گردد و با نقد دیدگاه‌های مختلف اعم از موافق و مخالف و بررسی آفات و آسیب‌های رجعت به یک دیدگاه عالمانه و بی طرفانه در این مقوله دست یابیم.

کلید واژه‌ها: حیات دوباره پس از مرگ، آخر الزمان رویارویی کفر و ایمان، شیعه، ائمه در زمان رجعت،

اهل سنت، بعث قبل از قیامت، آفات و آسیب‌ها، غلات.

فهرست مطالب

شماره صفحه

عنوان

۱	مقدمه
۴	تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق
۵	سؤال های اصلی تحقیق
۵	سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۶	فرضیه ها
۷	هدفها
۷	روش انجام تحقیق
۸	روش و ابزار گردآوری اطلاعات
۸	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

فصل اول: کلیات رجعت

۱۰	بخش اول: رجعت در لغت
۱۱	معنای اصطلاحی رجعت
۱۳	نظر علمای شیعه درباره تعریف اصطلاحی رجعت
۱۷	اهداف و حکمت های رجعت
۱۷	۱- رسیدن به تکامل نهایی
۱۹	۲- تجلی قدرت خداوند و حاکمیت مومنان
۲۰	۳- شادی مومنان از حکومت حق
۲۰	۴- فراگیر شدن اسلام
۲۱	بخش دوم: تاریخچه مبحث رجعت
۲۲	۱- رجعت پیش از اسلام
۲۲	۲- رجعت در دین یهود
۲۳	۳- رجعت در مسیحیت
۲۴	۴- رجعت در زمان جاهلیت
۲۴	۵- رجعت پس از ظهور اسلام
۲۴	۱-۵ عصر رسالت پیامبر(ص)
۲۷	۲-۵ رجعت پس از رحلت پیامبر(ص)

- ۳-۵ عصر امام حسن(ع) تا پایان سال ۹۴ (ه. ق)..... ۲۸
- ۴-۵ عصر صادقین(ع)..... ۲۹
- ۵-۵ عصر امام کاظم(ع) و امام رضا(ع)..... ۳۲
- ۷-۵ عصر امام جواد(ع) تا ابتداء غیبت امام زمان(عج) (۳۲۹-۲۰۳ ه. ق)..... ۳۳
- ۷-۵ عصر غیبت..... ۳۴

فصل دوم: رجعت از دیدگاه موافقان

- رجعت از دیدگاه موافقان..... ۳۹
- ۱-تحلیل در مورد چرایی رجعت و اختیار در رجوع..... ۴۰
- ۲-اعتقاد به رجعت از اصول دین یا اصول مذهب..... ۴۲
- ۳-دلایل اعتقاد شیعه در مسأله رجعت..... ۴۴
- ۱-۳ آیات قرآن..... ۴۴
- ۲-۳ رجعت و عقل بشری..... ۵۰
- ۳-۳ رجعت در روایات..... ۵۱
- اعتبار و اسناد روایات رجعت..... ۵۴
- بررسی دو نمونه از روایات رجعت..... ۵۸
- روایت اول..... ۵۸
- شیخ صدوق..... ۵۸
- علی بن بابویه، پدر شیخ صدوق..... ۵۹
- عبدالله بن جعفر الحمیری..... ۵۹
- ابراهیم بن هاشم..... ۶۰
- محمد بن ابی عمیر..... ۶۰
- مثنی بن ولید الحنّاط..... ۶۱
- روایت دوم..... ۶۲
- بررسی راویان حدیث..... ۶۲
- علی بن ابراهیم بن هاشم..... ۶۲
- حماد بن عثمان..... ۶۳
- ۳-۴ رجعت واجماع..... ۶۴
- الف-۳-۴ رجعت وائمه اطهار(ع)..... ۶۴
- ب-۳-۴ رجعت و اجماع علمای شیعه..... ۶۷
- شیخ صدوق..... ۶۸
- شیخ مفید..... ۶۸

۷۰	..... سید مرتضی
۷۱	..... شیخ طوسی
۷۲	..... شیخ طبرسی
۷۳	..... ابوالفتوح رازی
۷۴	..... سید بن طاووس
۷۶	..... شیخ حرّ عاملی
۷۸	..... علّامه مجلسی
۸۰	..... محمد جواد مغنیه
۸۲	..... رجعت از دیدگاه مؤلف کتاب اسلام و رجعت
۸۵	..... علّامه طباطبایی
۸۷	..... آیه الله جوادی آملی
۹۰	..... آیه الله مکارم شیرازی
۹۶	..... نتیجه‌گیری فصل شیعه و رجعت

فصل سوم: رجعت از نظر مخالفان

۹۸	..... ۱- اهل سنّت و رجعت پس از رحلت پیامبر (ص)
۹۹	..... ۲- اهل سنّت و دیدگاه اکثریت درباره رجعت
۱۰۲	..... ۱-۲ زمخشری
۱۰۴	..... ۲-۲ قرطبی
۱۰۷	..... ۳-۲ ابن کنیر
۱۰۸	..... ۴-۲ ابن منظور
۱۱۰	..... ۵-۲ سیوطی
۱۱۲	..... ۶-۲ آلوسی
۱۱۹	..... ۷-۲ احمد امین مصری
۱۲۰	..... ۸-۲ تفسیر المنار و نظریات شاذ پیرامون رجعت و زنده شدن مردگان
۱۲۶	..... ۳- علل انکار رجعت توسط مخالفان
۱۲۶	..... ۱-۳ تعریف رجعت از دیدگاه غلات و تطبیق آن با نظر شیعه
۱۲۷	..... ۲-۳ پیروی از شیوه گذشتگان
۱۲۹	..... ۳-۳ تعصبات مذهبی و اعتقادی
۱۳۱	..... ۴-۳ عناد با لفظ رجعت و ناپسند دانستن آن، در عین قبول ضمنی مفهوم رجعت
۱۳۲	..... ۵-۳ استبعاد رجعت
۱۳۲	..... نتیجه‌گیری از مبحث دیدگاه مخالفان

فصل چهارم: آفات مسأله رجعت

۱۳۵	آفات مسأله رجعت
۱۳۶	۱- رجعت و تحریف
۱۳۷	۱-۱ شخصیت پردازی اسطوره‌ای
۱۳۸	۱-۲ مخالفان رجعت
۱۳۹	۲- رجعت و تأویل
۳- غلو و غلات ۱۴۱	
۱۴۳	۳-۱ زیاده‌روی در حبّ و دوستی
۱۴۴	۳-۲ احساس گناه و تقصیر نسبت به عملکرد گذشته
۱۴۴	۳-۳ غلو نماد مخالفت با حکومت
۱۴۵	۳-۴ ویژگی های اجتماعی و اخلاقی مردم عراق
۱۴۵	اعتقادات غلات
۱۴۷	فرق غلات
۱۵۰	مفوضه و جریان شکل گیری
۱۵۳	نظر ائمه پیرامون غلات
۱۵۵	دیدگاه علمای شیعه در مورد غالیان و مفوضه
۱۵۵	شیخ مفید(ره)
۱۵۶	شیخ صدوق
۱۵۶	علینقی فیض اسلام
۱۵۷	نظر دو تن از بزرگان اهل سنّت پیرامون غلات و اعتقادات ایشان
۱۵۷	احمد امین
۱۵۸	نظر محمد بن عبدالکریم شهرستانی
۱۶۰	نتیجه گیری
۱۶۷	کتابنامه
۱۷۹	فهرست آیات

مقدمه

مقدمه

یکی از مباحثی که از دیرباز مورد بحث و بررسی بوده مسأله رجعت است. طبق آن چه در روایات آمده است، در آستانه ظهور، حوادث شگفت‌انگیزی اتفاق می‌افتد که یکی از آنها، واقعه رجعت است و آن بازگشت گروهی از مومنان واقعی برای درک حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) و رجوع عده‌ای از کافران به دنیا، پیش از قیامت برای عذاب و انتقام خواهد بود. این زنده شدن و بازگشت مردگان به دنیا، رجعت خوانده شده است. بازگشت شخصیت‌های مهم تاریخ که دارای ایمان و یا کفر خالص بوده‌اند، رجعت را به مسأله قابل تأمل مبداً ساخته که دائماً مورد بحث و یا انتقاد بوده است. از طرفی رجعت از آن دسته مطالبی است که عامه مردم از درک حقیقت آن عاجزند و چه بسا این مسأله موجب شبهه و تردید گردیده، برخی آن را انکار کرده و برخی به تأویل و توجیه آن پرداخته‌اند.

موافقان این مسأله با استناد به آیات قرآن کریم و روایات صادر شده از ناحیه معصومان (ع)، بر تحقق این اصل صححه گذارده و آن را به عنوان حقیقتی امید بخش و مقدس مورد توجه قرار داده‌اند.

آنان معتقدند که مسأله رجعت نه تنها از زمان نزول قرآن و دوران حیات پیامبر(ص)، بلکه قبل از ظهور اسلام نیز مطرح بوده است.^۱

لکن اصل رجعت همیشه مورد انکار و مخالفت اهل سنت به عنوان اصلی‌ترین مخالفان این بحث قرار گرفته است تا آنجا که معیار عدالت و فسق راوی را ایمان یا عدم ایمان به رجعت دانسته و معتقدان به این اصل را تکفیر کرده‌اند.^۲ همچنین مخالفان این بحث نیز با تکیه بر بعضی آیات که دلالت بر عدم بازگشت انسان به دنیا پس از مرگ دارد به ردّ این رجعت پرداخته و برای اثبات دیدگاه خود دلایل و شواهدی عرضه داشته‌اند که قابل بررسی است، البته باید توجه داشت که نظرات و دیدگاه‌های فرقه ضالّه غلات و اختلاط اباطیل و خرافات آنها با اصل رجعت از یک سو، و عدم درک صحیح از این مفهوم از سوی دیگر، آن را برای برخی به مسأله‌ای غامض تبدیل نموده است. از این رو پیوسته رجعت یکی از موضوعات کلامی مورد اختلاف میان شیعیان به عنوان موافق و اهل سنت به عنوان مخالف رجعت، بوده است.

اندیشمندان اسلامی کتاب‌ها و مقالات بسیاری پیرامون این موضوع نگاشته‌اند که هر یک از جهتی به این مسأله پرداخته است. اکثر موافقان به بررسی لفظ رجعت و اثبات آن با توجه به آیات و روایات، اشاره نموده و برخی نیز به جواب شبهات وارد در این حوزه نظر داشته‌اند، از طرفی اهل سنت نیز در مباحث خود با بیان این اصل، به بررسی و انتقاد درباره آن پرداخته‌اند، لکن کتاب مستقلی در این زمینه تألیف ننموده‌اند و بدین جهت نظرات ایشان در این بحث کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

آنچه در این بررسی مدّ نظر می‌باشد بررسی اقوال موافقان و مخالفان مسأله رجعت و همچنین

۱ - عاملی، شیخ حر، ۱۳۸۰، الايقاظ من الهجعه بالبرهان علی الرجعة: ۶۶/صدوق، ابن بابویه، ۱۴۰۴، عیون الاخبار الرضا(ع): ۸۱
 ۲ - عسقلانی، ابن حجر، ۱۴۱۵، تهذیب التهذیب، ج ۷: ۱۳۳/ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۲۶، لسان العرب، ج ۷: ۱۱۴

ریشه‌یابی و تحلیل این اختلاف نظرها است که در این میان، تاریخچه مبحث رجعت و زمان آغاز این بحث، تأثیر بسیاری در فهم صحیح و نتیجه‌گیری درست خواهد داشت. در این پژوهش سعی ما بر آن بوده که تصویر علمی و واقع بینانه از یک مسأله مورد اختلاف در میان امت اسلامی ارائه گردد و با نقد دیدگاه‌های مختلف اعم از موافق و مخالف درباره آن، به یک دیدگاه عالمانه و بی طرفانه در این مقوله برسیم.

این نوشتار، با استفاده از کتب موجود و مقالات و پژوهش‌های اسلامی مرتبط با بحث و همچنین نرم افزارهای اسلامی و حدیثی و سایت‌های علوم قرآنی و حدیث... صورت پذیرفته و در چهار فصل تنظیم گردیده است.

فصل اول به شرح لغوی واژه رجعت از دیدگاه لغت‌شناسان و تبیین مفهوم رجعت در معنای اصطلاحی، پرداخته است و فلسفه و اهداف بیان شده درباره رجعت که اقتضا کننده وقوع آن است، بررسی گردیده است.

همچنین به تاریخچه رجعت پرداخته و وجود اندیشه رجعت در میان بشریت حتی پیش از ظهور اسلام و بررسی آن در ادیان مختلف و در دوران جاهلیت و همچنین سیر تاریخی تحولات این واقعه را مورد توجه قرار داده است، و چگونگی طرح این بحث در میان مسلمانان و نحوه مواجهه آنها با این مسأله و تبیین آن توسط رسول خدا(ص) و اصحاب ایشان و امامان (ع) تا به امروز مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم، نظر شیعیان به عنوان موافقان اصلی رجعت و دلایل شیعه برای اثبات این مسأله و همچنین نظر امامان معصوم(ع) پیرامون آن و دیدگاه گروهی از علماء و بزرگان شیعه از مباحثی است که بررسی گردیده است، این که آیا این اصل همیشه مورد اعتقاد ائمه معصومین و پیروان و

شاگردان ایشان قرارداداشته و آیا ایشان در برخی جزییات آن اختلاف نظر داشته اند یا خیر، همچنین بررسی علت آنکه اشخاص درباره آن به نظرات تأویلی متمایل گشته اند علی رغم آن که اصل این بحث مورد اجماع علمای شیعه بوده است.

فصل سوم دیدگاه اهل سنت را در جایگاه مخالفان رجعت مورد توجه قرار داده است و با نظر به این که کتاب مستقیماً از ایشان درباره رجعت به دست نیامده، برای بررسی نظراتشان به کتب تفسیری و کلامی آنان مراجعه شده است و دیدگاه و ایرادات اهل تسنن به این بحث در ذیل تفسیر آیاتی چند از قرآن، بررسی گردیده و نظر ایشان پیرامون رجعت در زمان های قدیم و جدید مورد توجه قرار گرفته است، همچنین در این فصل، دلایل اهل سنت برای انکار رجعت و استدلالات ایشان برای عدم پذیرش و مخالفت با این مسأله مطرح شده است.

در فصل چهارم مبحث آفات رجعت و مسائلی که پیرامون این بحث مطرح شده و منجر به انحراف این مفهوم از مسیر اصلی خود گشته و مخالفت مخالفان را شدت بخشیده، بیان گردیده است. همچنین تحریف اصل رجعت و تأویل آن و بزرگترین آفت وارد شده به این مبحث یعنی غلات و اندیشه منحرف آنها که همواره پرده‌ای از ابهام بر این اصل افکنده و باعث ایراد شبهات زیادی در این زمینه گردیده، مورد بررسی قرار گرفته است.

تعریف مسأله و بیان سؤالات اصلی تحقیق

رجعت یکی از اصول مطرح در اعتقادات شیعه است که همزمان با ظهور امام دوازدهم شیعیان آغاز می شود و گروهی از مردگان در این فرآیند زنده می گردند. این واقعه شامل تمام انسانها نمی شود بلکه به افراد خاصی محدود می شود. حکمت هایی زیادی برای آن بر شمرده اند، از جمله اینکه مؤمنان خالص به درک دولت عدل الهی نائل می گردند و مخالفان حق، نتیجه دنیوی اعمال

خود را می بینند. این عقیده به شدت مورد انکار اهل سنت و برخی دیگر قرار گرفته است تا جایی که معیار عدالت و فسق راوی را ایمان یا عدم ایمان به رجعت دانسته اند و معتقدان به این اصل را تکفیر کرده اند همچنین آفات زیادی به این اصل وارد گردیده که خود از دلایل اصلی انکار این مسأله از جانب مخالفان بوده است. مقایسه بین نظرات مخالفان و موافقان و نتیجه گیری علمی از این بحث در این پژوهش مورد نظر است.

سؤال های اصلی تحقیق

۱- رجعت در اعتقادات اسلامی (شیعه و اهل سنت) چه جایگاهی دارد؟

۲- مسأله رجعت از چه زمانی مطرح و بیان گردیده است؟

۲- ادله و مبانی موافقان رجعت چیست؟

۳- دلایل مخالفان رجعت چیست؟

۴ - چه آفات و آسیب هایی به مسأله رجعت وارد گردیده است؟

۵- مقایسه و ارزیابی دیدگاههای موافق و مخالف و نتیجه گیری درباره رجعت چگونه خواهد بود؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

در ضمن بررسی و مطالعاتی که درباره مسأله رجعت انجام دادم به کتابهای گوناگونی در این باره دست یافتم که از دیرباز پیرامون رجعت نگاشته شده بود و از برجسته ترین آنها می توان به کتاب (الایقاظ من الهجعه بالبرهان علی الرجعه) از شیخ حر عاملی و کتاب (الرجعه) علامه مجلسی، اشاره کرد. کتابهایی که در این زمینه تألیف گردیده اند اغلب با بیان آیاتی از قرآن که اشاره به اصل رجعت داشته است، در پی پاسخ به شبهاتی بوده اند که در این زمینه مطرح گردیده و بیشتر به دیدگاه شیعه در این موضوع پرداخته اند و دیدگاه مخالفان از قبیل اهل سنت و منحرفان از قبیل غلات و مفوضه و ... کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین با مطالعه مقالات و پایان نامه

هایی که در این مورد نگاشته شده به این نتیجه رسیدم که اکثر آنها به بررسی رجعت از دیدگاه عقل و نقل و احادیث پرداخته اند و به طور وافی نظرات و دیدگاه مخالفان را مطرح ننموده اند. البته نگارش کتاب (رجعت حیات دوباره) از آقای احمد طاهری ورسی در سالهای اخیر بسیار سودمند بوده و تا حد زیادی جوانب مختلف این اصل را تحلیل و تبیین نموده است، لکن تحلیل و مقایسه نظرات مخالفان و موافقان بحث رجعت، موضوعی است که تحقیق و بررسی بیشتری می طلبد و ضرورت پرداختن به این بحث را نمایان می سازد.

فرضیه ها

الف- اعتقاد به رجعت در مبانی شیعه از اصول مسلم اسلام است در صورتی که اهل سنت آن را نمی پذیرند و معتقدان به این اصل را متهم به کذب و فسق می نمایند. غلات شیعه و مفوضه هم برخورد افراطی با این موضوع دارند و معتقدند که علی (ع) دیگر و ائمه زنده هستند و به شهادت نرسیدند و در آخر الزمان باز می گردند که دیدگاه افراطی آنان در واقع از آفات مقوله رجعت محسوب می گردد.

ب- رجعت یک مسأله نوظهور نبوده و دارای پیشینه تاریخی است و این تفکر نه تنها از زمان ظهور آیین شریف اسلام بلکه در میان ادیان دیگر، حتی در زمان جاهلیت وجود داشته است.

ج- شیعیان، موافقان اصلی مسأله رجعت هستند و به آیات قرآن و روایات وارد شده در این باره استناد کرده، معتقدند بحث رجعت با نزول قرآن و از زمان پیامبر (ص) مطرح بوده است و خداوند در آخر الزمان بر اساس حکمت و مصالحی افراد مومن خاص و برخی معاندان را باز می گرداند و گروهی از افراد امت را زنده می گرداند تا نتیجه دنیایی اعمالشان را در حد امکان ببینند این اصل در امت های پیشین هم وجود داشته است و در این امت نیز واقع خواهد شد. از دیدگاه آنان رجعت

در مورد گروه خاصی از افراد است در صورتی که در قیامت همه انسانها بر انگیزته می شوند.

د - مخالفان بحث رجعت با تکیه بر بعضی آیات قرآن که دلالت بر عدم بازگشت انسان به دنیا پس از مرگ دارد و برخی موارد دیگر به ردّ این مبحث پرداخته اند و برای اثبات دیدگاه خود دلایل و شواهدی عرضه داشته اند همچنین در مورد صحّت احادیث ذکر شده در باب رجعت نظرات متفاوتی بیان گردیده است و بعضی از مخالفان این احادیث را قابل اعتماد نمی دانند و معتقدند که سند آنها مؤثّق و صحیح نیست .

ه - بررسی و نتیجه گیری از نظرات مختلف درباره رجعت و ارائه تصویری علمی از این مبحث و رسیدن به دیدگاه عالمانه و بی طرفانه پیرامون رجعت .

اهداف

هدف از این پژوهش ارزیابی و نقد دیدگاههای مختلف اعم از موافق و مخالف درباره مسأله رجعت و رسیدن به یک دیدگاه صحیح و بی طرفانه در این مقوله می باشد.

چه کاربرد هایی از انجام این طرح متصور است؟

کاربرد مهم این پژوهش فرهنگی و نظری است که برای ارائه یک تصویر علمی و واقع بینانه از یک مسأله مورد اختلاف در میان امت مسلمان تلاش می کند.

روش انجام تحقیق

روش انجام این تحقیق شیوه کتابخانه و اسنادی است که با فیش برداری از منابع موجود در کتابخانه ها ، مجلات و مراجعه به سایت های مربوط و نرم افزار تفسیری و روایی و همچنین مشاوره با اساتید فن صورت گرفته و در مواردی نیز از روش توصیفی و تحلیلی برخوردار می باشد.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات

این پژوهش با استفاده از کتب موجود، مقالات و پژوهش های اسلامی مرتبط با بحث و نرم

افزارهای قرآنی و استفاده از اینترنت، سایت های قرآنی و حدیثی و...انجام پذیرفته است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

روش تجزیه اطلاعات در این نوشتار، روش کتابخانه ای و اسنادی است.

فصل اول

کلیات رجعت

بخش اول

رجعت در لغت

✓ معنای اصطلاحی رجعت

✓ نظر علمای شیعه درباره تعریف اصطلاحی رجعت

✓ اهداف و حکمت های رجعت

۱- رسیدن به تکامل نهایی

۲- تجلی قدرت خداوند و حاکمیت مومنان

۳- شادی مومنان از حکومت حق

۴- فراگیر شدن اسلام

بخش دوم

تاریخچه مبحث رجعت

✓ رجعت پیش از اسلام

✓ رجعت در دین یهود

✓ رجعت در مسیحیت

✓ رجعت در زمان جاهلیت

✓ رجعت پیش از ظهور اسلام

✓ عصر رسالت پیامبر(ص)

✓ رجعت پس از رحلت پیامبر(ص)

✓ عصر امام حسن(ع) تا پایان سال(۹۴ هـ ق)

✓ عصر صادقین

✓ عصر امام کاظم(ع) و امام رضا(ع)

✓ عصر امام جواد(ع) تا ابتدا غیبت امام زمان(عج)

(۳۲۹-۲۰۳ هـ ق)

✓ عصر غیبت

از آنجا که بررسی معنای یک لفظ و کلمه ما را در رسیدن به درک صحیح از آن مفهوم یاری می‌کند و واژه رجعت مورد اختلاف نظر در میان علمای اهل لغت و دایرة المعارف نویسان بوده، بر آن است که با مطرح نمودن دیدگاه‌های مختلف لغت شناسان و صاحب نظران این عرصه، به تبیین و بررسی این لفظ پرداخته و معنای صحیح آن به دست آید.

بخش اول: رجعت در لغت

این واژه در لغت به معنای بازگشتن به مبدأ و مکان و یا فعل و حالت اصلی گفته می‌شود. یعنی یک مبدأ و آغازی می‌باشد که از جایی دیگر دوباره به آن برگردد و هیچ قید خاصی در آن لحاظ نشده است.

رجعت با کلماتی چون (رجع، عود، ردّ و اوب و...) استعمال شده است که همه آنها به معنای برگشتن است و جامع همه آنها کلمه (رجع) است.^۱

کلمه رجع در قرآن کریم به معنای لغوی خودش، هم به صورت متعددی (برگرداندن) و هم به صورت لازم (برگشتن) استعمال شده است. همچنین مقصد و هدف رجعت کنندگان در قرآن، گاه

---

۱ - مصطفوی، حسن، ۱۳۵۹، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم: ۸۷-۸۶.

خداوند،^۱ حق،^۲ مردم،^۳ مکان،^۴ تدبیر^۵ و دنیا^۶ ذکر شده است.

قیومی، رجعت را به فتح راء به معنای یک بازگشتن می داند و می گوید این که گفته شود کسی به

رجعت ایمان دارد یعنی به بازگشت به دنیا معتقد است.^۷

ابن منظور رجعت را با تای وحدت به معنای برگشتن خاص و یک بازگشت می داند.^۸

راغب اصفهانی رجوع را به معنای بازگشتن و برگرداندن به مکان، حالت و گفتار سابق می داند. از

دیدگاه او رجعت هم در بازگشت به دنیا پس از مرگ و هم در طلاق استعمال شده است و رجوع

بازگرداندن و تکرار کردن است، وی معتقد است که ایاب هم به معنای رجوع است با این تفاوت که

ایاب برگشتن با اراده و اختیار است اما رجوع اعم از آن به کار می رفته است.^۹

معنای اصطلاحی رجعت

کلمه رجعت در علوم مختلف به معانی گوناگون به کار رفته است. بررسی هر کدام از این معانی

می تواند تصویر مناسب و شناخت بهتری از معنای مورد نظر را فراهم گرداند که در این جا به

اختصار بیان می شود.

۱- اصطلاح فقهی: بازگردیدن مرد به سوی زن مطلقه خود در مدت قانونی و شرعی.

۲- اصطلاح نجومی: رجعت نزد منجمان و اهل هیأت عبارت است از حرکتی غیر از حرکت

کوکب متحرکه، به سوی خلاف توالی بروج و آن را رجوع و عکس نیز می نامند.

۱ - سوره بقره ۴۶/۲.

۲ - سوره اعراف ۱۶۸/۷.

۳ - سوره یوسف ۴۶/۱۲.

۴ - سوره منافقون ۸/۶۳.

۵ - سوره ملک ۵۶-۸۶/۶۷.

۶ - سوره مومنون ۹۹/۲۳.

۷ - فیومی، احمد بن محمد، ۱۴۰۲، مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی: ۳۶۱.

۸ - ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۲۶، ج: ۸، ۱۱۴.

۹ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۳۶۱، مفردات: ۱۸۸-۱۳۰.